

лется дифтонгом *ai*, который мы в латинской транскрипции передаем через *o* и так произносим в школе.

На 64 стр. в парадигме двойственного числа имеется ошибка. Вместо *kurvūyāt* следует читать *kurvūyāt*.

На 69 стр. *kariṣyāmī* следует читать *kariṣyāmī*.

На 75 стр. имеется несколько ошибок, среди которых самая досадная — *nātnām* (gen. pl.) вместо правильного *nātnām*.

На 84 стр. *karaṇīya* должен иметь церебральный (а не зубной) *n*.

Это еще далеко не все ошибки и недостатки учебника В. А. Кочергиной. От них обязательно надо постараться избавиться при повторном издании учебника, которого ожидают многие любители языка и культуры древней Индии.

Р. П. Миронас

TAUTOSAKOS IR LITERATŪROS LEIDINIŲ ŽODYNĖLIAI

Tarybiniais metais išleista nemaža tautosakos rinkinių, kurių vieni sudaryti pirmą kartą, kiti skelbiami pakartotinai, nes ankstesni leidimai šiandien jau yra virtę sunkiai prieinama retenybe. Dar daugiau turime mūsų žymesnių rašytojų raštų naujų leidimų. Tuose tautosakos ir atskirų rašytojų kūrybos rinkiniuose labai dažnai randame įdėtą žodynėlį — kelių, keliolikos ar kelių dešimčių puslapių paraidžiui sutvarkytą kai kurių tekste vartojamų žodžių sąrašą su trumpais paaiškinimais. Tokie žodynėliai šiandien jau yra virtę gražia tradicija, ir nuo jų tam tikros rūšies leidiniuose, be abejo, nebus atsisakyta ir ateityje. Sudarytojams tikrai reikėtų dar labiau negu iki šiol rūpintis, kad iš tų žodynėlių visiems būtų kuo daugiausia naudos.

Tautosakos ar literatūros leidinio žodynėlio vertę, aiškus dalykas, labiausiai nulemia žodžių atranka. Į žodynėlius, paprastai, yra dedami retesni ir ne visiems žinomi ir aiškūs žodžiai. Nors visi žodynėliai daugiau ar mažiau remiasi šiuo atrankos principu, praktiškai tuo atžvilgiu jie nėra vienodi. Vienur žodžio retumas, neaiškumas yra sutapatinamas su tuo, kad jis „neliteratūriškas“, nevartojamas ir netinka vartoti dabartinei mūsų literatūrinei kalbai. Taip atsiranda žodynėliai, kuriuose labai daug vietos užima barbarizmai bei žargonybės ir kuriuos beveik būtų galima pavadinti nevartotinų žodžių žodynėliais. Kitur žodžio retumas suprantamas teisingiau ir jungiamas su žodžio būdingumu rašytojui ar tautosakai. Taip atsiranda žodynėliai, vaizduoją kūrinių leksikos specifiką ir rodą jų indėlį į bendrąjį lietuvių kalbos leksikos lobyną.

Pirmojo tipo žodynėlių pavyzdžiu gali būti tautosakos rinkinio „Patarlės ir priežodžiai“, šiaip jau gražaus ir naudingo leidinio, žodynėlis¹, turintis 235 žodžius. Iš jų tik 38 savo kilme yra lietuviški: *anuoti, aplaminti, ašvie-nis, bizas, čiukuras, didžiulis, dykai, dovis, druktas* (turi būti *drūktas*), *dvy-*

¹ Patarlės ir priežodžiai, V., 1958, 448—454 psl.

įekis, išlup, kibinti, kiemas, kuoka, kušėti, kušinti, kūlis, lopeta, mandras, -a (ir 3 išvestiniai), *pabanga, pautienė, perkučiai, pramonėlis, prėskas, savęs-pi, segti, spēka, striekas, sutrė, tekutė, telis, tvyloti, valia, vedutis, viekas* (jo „amžiaus“ reikšmę, matyt, bus išgalvoję patys žodynėlio sudarytojai). Išskyrus dar septynetą žodžių, kurie arba tebėra galutiniai neišaiškinti, arba laikytini vertiniais ar reikšmės svetimybėmis, visi kiti žodynėlio žodžiai yra aiškūs skoliniai (čia priskiriama ir keliolika žodžių, priesagas ar priešdėlius gavusių jau lietuvių kalboje) — 184 slavizmai ir 6 germanizmai. Dalis skolinių — *čioti, giliuoti, maknotas, -a, paslas, ultojas* (iš baltarusių *гультаў*) ir pan. — įtraukta į žodyną visai pamatuotai, nes tie žodžiai neplačiai tėra žinomi ir daugeliui skaitytojų tikrai gali būti neaiškūs. Tačiau visai kas kita yra *adyna, apiera, arielka, bagotas, -a, biskis, budavoti, cielas, -a, čėsas, griekas, grūšia, guzikas, jomarkas, kačerga, karunka, kriaučius, liuosas, -a, mūka, nedėlia, paduška, pagada, razumas, rona, saldotas, syla, subata, tavoras, viera* ir pan., kurie ir sudaro didesniąją viso žodynėlio dalį. Jų čia niekaip negalima pateisinti. Nors tie skoliniai lieka už mūsų literatūrinės kalbos ribų, tačiau daugumai skaitytojų jų reikšmę aiškinti šiandien dar nėra reikalo. Čia negalima teisintis nė noru perspėti skaitytojus, kad tie žodžiai netinka mūsų literatūrinei kalbai. Viena, jų netikimu dabar niekas neabejoja, antra, duodant juos lygia greta su visai tinkamais žodžiais ir net nepažymint, kad tai skoliniai, veikiau gali susidaryti įspūdis, kad jie propaguojami, o ne smerkiami. Gal tie žodžiai į žodyną pakliuvo todėl, kad jie mūsų patarlėms ir priežodžiams yra labiausiai būdingi ir kad be jų tos rūšies tautosakos leksikoje nieko būdingesnio ir vertingesnio nėra? Peržvelgus rinkinį, nesunku įsitikinti, kad taip galvoti nėra jokio pamato. Pasirodo, jog čia galima rasti ir tokių žodžių: *aplepti*: Tarp daugelio bus ir aplepusių (235); *atpeikti*: Atpeikė kaip katei kačiukus (312); *atsveikinti*: Kaip pasveikinsi, taip tave atsveikins (116); *gyrius*: Gyriaus puodas netaukuotas, barščiai — nedaryti (341); *girklys*: Girklys girias galys auksą kalti, o nemoka nė putrai prasimalti (340); *kagėti*: Vištai rūpi kagėt ir kiaušinius dėt (441); *kiaušas*: Nedėtas — ne kiaušas, neperėtas — ne vaikas (154); *kibė*: Prikišo lyg kibės prie karvės uodegos (408); *kūrys*: Užkūrys — ne namų kūrys... (433); *lakutis*: Žemaitis kukutis — barščių lakutis (442); *laupyti*: Savo taupo — kito laupo (413); *luoša*: Ilgas plaukas — moters puoša, vyro luoša (186); *nemitulė*: Negirk marčios nemitulės, kad išmis — pagirsi (155); *nekela*: Iš vakaro nemiga — iš ryto nekela (191); *nudažyti*: Ponas ir juokaudamas tankiai nudažo kailį (82); *nuogalė*: ...stori marškiniai — ne nuogalė (192); *paskambočiai*: Bile yra paskambočių, bus ir paslūgočių (293); *primtinis*: Ir geriausio priimtino namuose augintiniui duona kartį (150); *prinokti*: Jei pamažu vysi, veikiau prinoksi (192); *puoša* (žr. luoša), *sykelis*: Nepasėsi sykelio — neturėsi pūrelio (46); *stabutis*: Akmuo stabutis, vanduo neramutis (162); *strypinis*: Be laiko strypinių neišlaidyk (168); *svilis*: Žilis galvoj — svilis uodegoj (104); *titintis*: Titinasi kaip velnias prieš debesį (290); *varliuotis*: Nesivarliuok — busilas nuneš (393); *vora*: Ilga kaip smilga, stora kaip vora (347) ir t. t. Pasitaiko ir idiomų, pvz.: *aklas jomarkas*: Iš aklo jomarko džiaukis su nosia išėjęs (353); *margu arkliu jodinėti*: Ponų

pažadai margu arkliu jodinėja (83); *smilgose sudegti*: Jos vyras smilgose sudegė (362); *šarkų bažnyčia*: Jau žiūri į šarkų bažnyčią (361) ir t. t. Paminėti dalykai nėra visai kasdieniški ir visiems gerai pažįstami (jų nerandame net platokame Dabartinės lietuvių kalbos žodyne), ir tai, kad jie nepateko į žodynėlį, galima paaiškinti vien tiktai neteisingu atrankos principo supratimu.

Prie antrojo tipo žodynėlių galima priskirti Lazdynų Pelėdos, Žemaitės, Vaižganto, Simonaitytės raštų ir kai kurių kitų literatūros leidimų žodynėlius. Jų pavyzdžiu gali būti Vaižganto „Rinktinių raštų“ II tomo žodynėlis². Nereikalingų dalykų jame kaip ir nėra. Tiesa, čia pakliuvusių žodžių reikšmė dažnai būtų ir taip nesunkiai suvokiama, tačiau toks žodynėlio išplėtimas visiškai pateisinamas, kadangi tuo siekta geriau parodyti rašytojo leksikos turtingumą bei įvairumą. Reikia apgailestauti, kad vis dėlto ir čia gerokas pluoštas žodžių yra likęs nepastebėtas. Turima galvoje, žinoma, ne žodžiai *akurat* (57), *bantas* (443), *pasąžiras* (66 ir kt.), *strainas*,-a, (197), *šašiejus* (316 ir kt.), *šinelis* (45), *vagzalas* (36 ir kt.), *vigada* (313) ir panašūs, kurių atsisakymą galima tik pagirti (iš tos rūšies žodžių tinkami būtų dėti nebent *dicinas* (159) — iš kuršių, *galareta* (56) — iš lenk. *galareta*, *kašarka* (408) — iš lenk. *koszarka* ir kitos panašios retenybės), bet tokie Dabartinės lietuvių kalbos žodynui nepažįstami retesni ir įdomesni žodžiai (žodžių variantai, reikšmės), kaip *apreipti* (153), *atadairomis* (181), *atgalinybė*³ (39), *blakštelėti*³ (155), *dailiavietė*³ (307), *delbsėti* (19), *dengtukas*³ (275), *driūktelėti*³ (453), *duobystėlė* (185), *dūrūnėlis*³ (100), *dvylys*,-a (391), *galinis* (7), *goslius*³ (147, 150), *graimas* (39), *grečimai*³ (156), *judnugariuoti*³ (228), *kelelgis*,-ė (411), *kelinės* (161), *kestys* (42, 44, 45), *ketvirtotas*,-a (410), *kiauliarisčiu* (108), *kirgagojimas* (169), *kuoras* (61), *mieguklis* (164), *nemint* (346), *nutrukti* (98), *pagūromis* (108, 182), *palaimėti* (442), *paleistuvus* (164), *pamulinti* (161), *parrusenti* (175), *parūdimė* (355), *pasizuzinti* (331), *paspulėti* (227), *pelėgaudai* (151), *pelienis*,-ė (150, 247), *prikaištis* (36), *purlėgas* (224), *reipti* (137), *rituolys* (410), *sampylas* (151), *spaiğlys* (105), *spakti* (245), *sūnienė* (216), *sutrinkinti* (109), *tamsiabūdis*,-ė (391), *titė* (410), *vyriena* (101), *virksna* (107, 109), *vogrėti* (434, 436, 442), *žydėdra* (428) ir t. t.⁴

Beveik visuose žodynėliuose prie svetimos kilmės žodžių atitinkamomis santrumpomis yra nurodyta, iš kurių kalbų jie yra paimti. Tokių nurodymų reikalingumas nekelia abejonių. Svarbu tiktai, kad svetimybių žymėjimas būtų nuoseklus ir atitiktų šių dienų etimologijos mokslo lygį. Siuo atžvilgiu mūsų žodynėliams nedaug ką tegalima prikišti. Iš tos rūšies trūkumų kiek būdingesnis yra kai kurių skolinių neskyrimas nuo savo kalbos žodžių. Pavyzdžiui, jau minėtame Vaižganto žodynyje liko nenurodyta žodžių *apka-*

² *Vaižgantas*. Rinktiniai raštai, II t., V., 1957, 475–485 psl.

³ Didžiajam Lietuvių kalbos žodynui tas žodis žinomas tiktai iš Vaižganto raštų.

⁴ Vienas kitas iš paminėtų žodžių (pvz., *dūrūnėlis*) yra dėl kažkokio nesusipratimo pakliuvęs į I tomo žodynėlį, nors to tomo tekste jo nėra; panašiai ir II tomo žodynyje. rodos, yra žodžių (pvz., *liaudegis*), nepavartotų tekste.

lėdoti, berlinka, diemenčiukas, gavėnaučius, ydas (nežinia kodėl pažymėtas tvirtaprade priegaide), *impetas, jupa, krescencija* (<lenk. *krescencja* <lot. *crescentia*), *kryžius, palakas* (plg. *pālagas* <baltar. *nonaz*), *perliustracija, rutis, stukas, sukrus, svikis, šarpuolis, verpelė* kilmė. Juškos „Lietuviškų dainų“ 1 tomo žodynelyje⁵ prie skolinių nepriskirti žodžiai *cimbolai, dimnas, -a* (dėl dalinės asimiliacijos *-vn->-mn-*, plg. *žimnastis* — 219 d., 7 str.), *galionas, irka, karaliūnas, kortelė, kr(u)opa, levendra(s), liktė (-is), marka, meirūnas, pastarnokas, peisokai* (žodynelyje šiam žodžiui suteikta per plati „plaukų“ reikšmė), *pelnas, -a, primusyti, pulkas, raitojas, reja, rinckas, -a, rincovnis, sabalas, serveta, skatikas, stopa, šarokėlis, tijūnas, vaitas, vaksonėliai, valciauninkas, -ė, vindelis, žėglis*. Nenuosekliai šiame žodynelyje vartojama santrumpa *hibr.* (= *hibridas*). Ją turi, pavyzdžiui, žodis *aprėdytojus*, o *atkalėdoti, pasvietis* ir pan. jau laikomi ištisai paskolintais žodžiais; *klatorius* skiriamas prie hibridų, o *puikorėlis* — ne; „hibridas“ *raitorius* iš tikrųjų yra grynas slavizmas (<lenk. *rajtar*). Žodis *puskvaterka* (plg. lenk. *półkwatarka*) laikomas ištisai paskolintu, o žodis *ūktveris* — ištisai lietuvišku. Daug rečiau pasitaiko savo žodžių priskyrimo prie skolinių klaidos. Šiame žodynelyje, pavyzdžiui, slavizmais be reikalo laikomi žodžiai *mudrus, -i, (su)mudrinti, pazaras, vainoti*.

Iš svarbesnių žodynėlių redagavimo problemų dar galima paminėti žodžių reikšmės aiškinimą. Netinkamo reikšmės aiškinimo pavyzdžių netrūksta tame pačiame Juškos dainų žodynelyje. Tų netikslumų kilmė yra labai įvairi. Pavyzdžiui, žodžio *kilnoti* paaiškinimas „kalbėti, apkalbėti“, matyt, bus atsiradęs dėl to, kad šiam veiksmažodžiui buvo priskirta viso frazeologizmo žodžiais *kilnoti* reikšmė (plg. 393 d., 5 str.: *Mudu jaunu žodžiais kilnoja*; plg. ir 79 d., 6 str.). Panašiai *girisinis, -ė* turi paaiškinimą „giros kubilėlis“ todėl, kad šiam būdvardžiui buvo suteikta ne tik jo paties, bet ir pažymimojo daiktavardžio reikšmė (plg. 7 d., 8 str.: *Ir girinis kubilėlis... už pečiaus dreba*). Sunkiau suprasti, kodėl būdvardis *arosisinis, -ė* aiškinamas kaip daiktavardis — „iš aroso (tam tikros medvilnės) siūlų austas audeklas“ (plg. 242 d., 10 str.: *Tavo jupas arosinės... pardėvėjo*). Tačiau tokios ir panašios elementarios reikšmės apibrėžimo klaidos nėra mūsų žodynėliams būdingos. Svarbesnis yra kitas su reikšmės aiškinimu susijęs trūkumas, daugiau ar mažiau pastebimas visuose žodynėliuose. Apimdami tik retesnius dalykus, žodynėliai, paprastai, nurodo tik vieną kurią, retesnę, daugia-reikšmio žodžio reikšmę, o kitos, įprastinės, lieka nepaminėtos. Dėl to susidaro klaidingas įspūdis, kad žodis visame tekste yra vienareikšmis ir visur suprastinas tiksliai žodynelyje nurodyta reikšme. Pavyzdžiui, remiantis Juškos dainų pasakymu *Kas juodas nedarytas* (30 d., 6 str.) ar į jį panašiais, į žodynėlį buvo įdėtas veiksmažodis *daryti* „dažyti“. Daugiau pavarčius rinkinį, pasirodo, kad tas veiksmažodis dažniau vartojamas visai kitokiomis reikšmėmis, dėl savo paprastumo į žodynėlį nepatekusiomis (Lokys, pagavęs karštuvus, ...nežin, ką daryti (193 d., 13 str.); Pasakyk, zuikutį, kaip aguonų pieną darė (360 d., 7 str.) ir t.t.). Čia iškeltą negerovę kartais mėgi-

⁵ *Antanas Juška*. Lietuviškos dainos, 1 d., [V., 1954], 933–946 psl.

nama pašalinti, ir tada šalia retosios reikšmės žodynėlyje dar paminima viena ar kelios įprastinės žodžio reikšmės. Tačiau tokia išeitis nėra visai gera, nes, viena, labai sunku nustatyti, kuriomis įprastinėmis reikšmėmis žodis leidinyje vartojamas (įprastinius dalykus daug sunkiau pastebėti ir registruoti, negu retesnius), antra, įprastinių reikšmių nurodymas nesiderina su žodynėlių tikslu iškelti vien retesnius dalykus. Žymiai paprasčiau būtų nurodyti, kuriose teksto vietose žodį reikia suprasti taip, kaip jis paaiškintas žodynėlyje.

Vartojimo vieta (knygos puslapis, dainos ir strofos numeris ar pan.) turėtų būti nurodyta ne tik prie daugiareikšmių, bet ir prie visų kitų žodynėlio žodžių. Tai padaryti nebūtų sunku, nes į žodynėlius dedami dalykai, paprastai, būna pavartoti vos vieną ar kelis kartus. O naudos iš to būtų labai daug. Žodynėliai pasidarytų savarankiškesni, jais būtų galima pasinaudoti ne tik skaitant patį tekstą. Iš tokių žodynėlių-rodyklių lengva būtų susirasti iliustruojamųjų pavyzdžių vienam ar kitam retesniai žodžiui. Tik tokie žodynėliai būtų patikimas platesnių leksikografijos darbų šaltinis. Jie per ilgesnį laiką padėtų tvirtą pamatą ir mūsų bendrajam literatūrinės kalbos žodynui.

V. Urbutis
